

Gabrieli tiibade sahin: Haljand Udami ettekandest orientalistikakabinetis*

Ettekandega, mis algselt kandis pealkirja “Gabrieli tiibade hää”, esines Haljand Udami Tartu Ülikooli orientalistikakabinetis 19. veebruaril 1977. Ettekanne tutvustas 1971. aastal NSV Liidu TA Orientalistikainstituudis kaitstud väitekirja *Pärsiakeelse sufismiterminoloogia erijooned* III peatüki “Mõnedest peamistest semantilistest struktuuridest sufistlikes tekstides” ühte osa, mis pealkirjaga “Gabrieli tiibade sahin” (Шорох крыльев Джабраила).

Kuna autor ei ole teinud kirjalikke ülestähendusi, on käsiteldava aine tutvustamiseks lisatud katkendeid väitekirjast.

Peatükis leiavad põhjalikumalt käsitlemist initsiatsioonijutustused kui semantilised mudelid. Vaadeldakse poeetilis-filosoofilise traktaadi põhikoe loomiseks sobivate kujundimotiivide ja süžeeiliste struktuuride valikut, milles keskendutakse tunnetusele. Teemaatikas on valdavateks motiivideks rännak ja salapärane kohtumine, armastus ja kohtumine armastatuga, vaimne ümberkujunemine ja puhastumine.

Autor kirjutab:

Kõik need motiivid annavad edasi *dhikr*'i¹ käigus saavutatud eshatoloogiliste nägemuste teatud aspekte. Nad avavad ka tee inspiratsiooni (*kašf*) saavutamise juurde, milles toimub mõistepaari *madžāz-haqīqat*² — vastandlikkuse kaotamine ja teatud kujutluspiltide ning kujundite muutmine mütoloogilisteks universaaliategs. Mis puudutab filosoofilist arutelu üldmõistetest, siis kujundlik-mütoloogiliste nägemuste kõrval omandavad needki eshatoloogilise tähenduse.

*Ettekande mustandi on artikliks kohandanud, lisanud ja tõlkinud katkendeid väitekirjast Ülde Udami, kes avaldab tänu Merike Mölderile, Artur Laastule ja Urmas Karule teksti lõppvariandi läbivaatamise eest.

¹*dhikr* — ‘Jumalast mõtlemine, Jumala meelespidamine’, dervižite põhiline meditatsioonitehnika.

²*madžāz* — ‘allegooria, metafoor’; *haqīqat* — ‘ülim tõde, tõelisus’.

Siinkohal algab üht niisugust initsiatsioonijutustust tutvustava ettekande põhiosa Haljand Udami käsitsi kirja pandud algupärasest sõnastusest.

*

Jutt on lühikeseks tehtud kujul järgmine.

Ajast, kui ma juba suutsin väljuda maja naistepolelt ja olla vaba mõnest lapsepõlve kammitsast ja keelust, meenub mulle öö, mil hämarus hõivas sinilaotuse põhjatuse, ja pimedus, olematuse suguvend, täitis madala maailma kõik kaared. Igatsuse sunnil siirdusin ma küünalt käes hoides inimeste poole, kes asusid ema tubades, aga siis haaras mind meeleheite tusk ja ma jäin hulkuma õhe koiduni; siis ärkas minus soov isa elupaika astuda; elupaika, millel oli kaks ust — üks küla poole ja teine põldude ja aedade poole. Läksin ja sulgesin kõvasti külapoolse ukse ja katsusin väljuda põllule. Kummardanud, nagu pruuk nõuab, tõstsin pilgu ja nägin kümmet auväärset taati sufal³ istumas. Nende ülevus, sära, helk ja kirkus kohutas mind, nende kaunidus, palge ilu ja üliklikkus vapustas mind nõnda, et jäin keeletuks. . . ent otsustasin, maksu mis maksab, nende ette astuda. Lähenesin sufa äärel istuvale taadile, et teda tervitada, kuid suuremeelselt ennetas ta mind, naeratas mulle lahkelt. Ikka veel ärevuses, küsisin ma: “Kust poolt on need üliklikud isandad tulnud?”

“Oleme ülemaine rahvas, elame Ei-kusagil-linnas!”

Ma ei mõistnud ja küsisin: “Kus kliimas asub see linn?”

“Kliimas, kuhu nimetissõrmega teed juhatada ei saa!”

Siis ma taipasin, et see taat on üks sõnumitoojate⁴ seast.

Küsisin: “Miks sinust ülemal istuvad taadid vaikivad?”

“Seepärast, et sinutaolised ei saa olla nende vestluskaaslasteks. Mina olen nende keel. . . Me teeme rätsepatööd, kanname meeles Jumala sõna ja rändame.”

Küsisin: “Aga kuidas tulid sa siia paika, kui on selge, et sa iialgi ei liigu paigast?”

“Oo, taiplik! Päikegi püsib alati taevavõlvil, ehkki pimedate silmist ja arust kaob mulje temast. Puudumine meeltes ei eita tema olemasolu paratamatust ega ka puudumist. Kui pime terveneb oma tõvest, ei küsi ta päikeselt, kus sa seni olid. . . Muutus pime, mitte päike. Meiegi asume igavesti siin sufal. Sinu võimetus meid näha ei tõesta meie olematust ega väida ka meie moonustumist või liikumist. Muutlikkus on seotud sinu olekuga.”

“Kas ka teie kummardate Kõrgeimat Isandat?”

³Sufa — lava või kõrgend istumiseks, lamamiseks, söömiseks või muuks otstarbeks.

⁴Sõnumitoojate — s.t inglite.

“Ei, vahetus kaemuses viibides ei saa me seda teha, ja kui kummardamegi, siis sõnadeta ja kehatult. . .”

“Õpeta mullegi rätsepatööd!”

“Paraku pole sinutaolised võimelised seda õppima, sest meie amet on kõrgem sihtidest ja vahenditest. Ainult õpetan sulle lapitud villkuue⁵ õmblemist.”

“Õpetad mulle ka Jumala sõna?”

“See on liialt kauge sulle, ja siin linnas ei või sa õppida teda palju.”

Siis pani ta mu ette käsulauad ja õpetas mulle imetähti. Neid tähti tundes sain ma aru igast kirjakohest.

“Kõik, kes tunnevad neid tähti, mõistavad Pühakirja õigesti. Igaüks, kes on omandanud nende tähtede olemuse, teab kindlalt ja vääramatult.”

Ja ma sain teada nii imelisi asju Pühakirja tõelisest tähendusest, nõnda et öeldagi võimatu. Alati, kui ma takerdusin, pöördusin oma õpetaja poole ja ta seletas mulle rasked kohad ära.

Kui oli juttu vaimu hingusest, ütles ta, et see algab Pühast Vaimust. Kui ma küsisin oleva astmete korraldusest, ütles ta, et kõik maailma neljas paigas tekib Gabrieli tiibadest. Ja siis tahtsin ma seda teada.

“Tea, et Gabrielil on kaks tiiba: Parem tiib on absoluutne valgus, see tiib eksisteerib ise ega ole seotud muuga kui vaid tõelise reaalsusega, Vasakul tiival on aga pimeduselaigud, mis on tema võimalik olemine, sest ühe küljega puutub ta kokku olematusega, — selles mõttes on ta olematus ja sellest tuleneb ka tema olemise võimalikkus. Tiibadel on kaks tähendust: tema suhe tõelisusega — Parem tiib ja suhe enesega — Vasak tiib, nagu on öelnud Kõrgeim Isand, kes seadis saadikuiks inglid, kel on tiivad kahe-, kolme- ja neljakaupa. Kaks tuleb alguses, sest ta on ühega sarnasem kui kolm ja neli. Vasak tiib, millesse on kätketud pimedus, heidab varju ja kehalise eksistentsi ilm tekib temast. . . , aga kirkastunud hinged — need on tema Paremast tiivast. Vaimsed seemned, mis on teadvusesse puistatud, nagu on öeldud: *nende südamesse kirjutas Allah usu ja püha kutse: Ja me hüüdsime temale: “Oo, Abraham!”* Ja kõik muu sellesarnane lähtub Paremast tiivast. Vägivald, nutt ja hädad kehalises ilmas on tekkinud tema Vasakust tiivast.”

Ma küsisin taadilt: “Aga missugune on see tiib?”

“Oo, taiplik!” vastas tema, “need kõik on salajased sümbolid, mille väline tundmine on kasutu!”

“Kas Jumala sõnades vaheldub päev ööga?” küsisin mina.

⁵Lapitud villkuub — ränddervišite iseloomulik riietus.

“Oo, taiplik! Kas sa siis ei tea, et sõnade ülestõusmine lõpeb tõelise asupaigas, sest on öeldud: *Tema manu naaseb hea sõna*, ja tõelises reaalsuses pole ööd ega päeva: Sinu Isandal pole õhtut ega hommikut, Jumalikkuse asupaigas puudub aeg!”

Ma laususin: “Milline on see linn, millest kõneles Jumal: “*Vii meid ära linnast, mille asukad on julmad.*”?”

Ta vastas: “See on kehalise eksistentsi ilm, väikese sõna asupaik. Väike sõna — see on samuti linn, sest Kõrgeim Isand ütles: “*Nendest linnadest räägin ma teile, ja nendes elavad vastalised ja silmakirjatsejad. Tempel* — see on sõna, mis puruneb. Kõik, mis on sealpool aega, on sealpool ruumi, ja kõik, mis on väljaspool neid määranguid, on Jumala sõna, suur ja väike!”

Aga siis tungisid mu isa tuppä tõusva päikese kiired, üks kõnnumaa-le sulgus ja avati külapoolne uks, kust sisenes laadarahvas, taadid kadusid silmist. Vestlust jätkata soovides olin ma meelt heitmas, hädaldasin ja hüüdsin appi, ent asjatult.

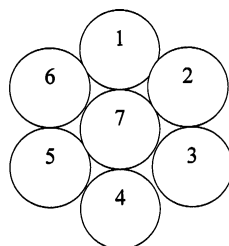
Lõppes jutt Gabrieli tiibade sahinast, rahu olgu temaga!

*

See on üks jutt nimekaima, kuid läänemail paraku tundmatu iraani mõtleja Šihābuddīn Jahjā ibn Habaš Suhravardī (1153–1191) filosoofiliste jutude hulgast, pigem peaks ütleva, initsiatsioonijutt või meditatsioonijutt, sest küsides samuti: kus toimub jutus kirjeldatud öine sündmus, saame oma uuringutele vastuseks, et see sündmus toimub inimese hinges. Individuaalhing, olles teinud läbi irdumise meelteilmast ja nüüd kirkastununa, kohtab universaalhingede hierarhia alumist lüli (*intellectus agens*, ‘*aql al-fa*’ ‘*āl*’)⁶ ning see avab tema ees vaimse kosmose avarused, mis ei ole enam ei ajalised ega ruumilised. See ongi kliima, kus asub linn, kuhu nimetissõrm teed näidata ei suuda, Ei-kuskil-linn, pärsia keeles *nā-kudžā-ābād* (kommentaaritor [H. Corbin] lisab arabia- ja kreeka keelse vaste: *lā-makān* / ούτοπιον).

⁶*intellectus agens*, ‘*aql al-fa*’ ‘*āl*’ (‘*aql* — ‘mõistus, intellekt’) — ‘tegutsev intellekt’.

Kliimast. Keskaja Hommikumaa geograafias jagunes maailm seitsmeks kliimaks, ja kui see maailmapilt esitada polaarkoordinaadistikus, siis paiknevad kliimad nõnda:

Millise kliima kaudu pääseb siis aga *Utopia*'sse? Läbi keskmise kliima keskpunkti, mis on nn maailma keskpaik ehk poolus, naba — ainult selles ainsas peidetud punktis puutub kehaline ilm kokku hingeilmaga ja teostub vaimne kontakt ülemaise intellektiga. Kuna aga inimene on suure maailma analoog — väike maailm, siis inimeses endaski on olemas seitse kliimat, ja tee viimasesse ilma toimub sissepoole — inimese oma keskmise kliima — nii ajalise kui ka ruumilise kaudu. Kaheksas kliima on vaimsete sündmuste, nägemuste, unenäo, kujutluste, vaimsete olekute, arhetüüpide (*'ālam-i mithāl*, *'ālam-i xayāl*)⁷ ilm. Suuras on öeldud: Maailm — see on Gabriel oma tiibadega: valgusetiib — see on *esse per se (wajib al-wudžūd)*,⁸ varju- tiib — *esse per alia (lā-makān)*.⁹

Usundilugu tundev kuulaja on kahtlemata juba aru saanud, et seda hinge- keskselt kujutatud maailma nimetatakse teisiti mandalaks. Ja on ka selge, et mandala ei pea olema ilmtingimata ruumiline skeem, vaid ta võib olla ka sündmus, kohtumine, rännak meretagustesse maadesse. Ka krutsifiks on mandala, ühendades endas ruumilist skeemi — risti ja sündmust.

⁷*'ālam-i mithāl*, *'ālam-i xayāl* — *mundus imaginalis* — 'kujuteldav maailm, allegooriline ilm' (*'ālam* — 'maailm', *mithāl* — 'kujutluspilt, analoogia'; *xayāl* — 'kujutlus, nägemus').

⁸lad. k *esse per se*, pärsia k *wajib al-wudžūd* — 'olemine iseenesest'.

⁹lad. k *esse per alia* — 'olemine muul põhjusel', pärsia k *lā-makān* — 'eikusagil, ilma kohata (olemine)'.

Ka arv on algselt mandala: tiivad on kahe-, kolme- ja neljakaupa: $1+2+3+4 = 10$, kümnet aga võime esitada maagilise ruuduna.

4	9	2
3	5	7
8	1	6

Jutust jäi välja Ptolemaiose maailmasüsteemi kirjeldus, mida õpetaja näitas õpilasele: keskel paikneb neljakandiline elementaarne ilm; seda ümbritsevad planetaarsed ja astralsed sfäärid.

*

Siinkohal lõpeb Haljand Udami omakäeliselt kirja pandud ettekande tekst.

Väitekirja III peatükis kirjutab Haljand Udam:

Oma erinevates vormides, oma aja ja ühiskondlike tingimuste ning vajaduste piires on sufism vanimate traditsioonide jätk. Palju selles on põhimõtteliselt samane vana aja inimeste müsteeriumilaadsete ettekujutustega ning üsnagi tihti pöördub ta vanade mütoloogiliste ja sümbolistlike väljendusvahendite juurde. Seetõttu on mõistetav ka mõte ja reaalsed võimalused vanairaani mütoloogilise kosmoloogia taassünniks Suhravardī loomingus. Idamaine iraani mütoloogia assimileeris siin peaaegu täielikult kreeka filosoofia, säilitades selle pelgalt osaliselt, mõisteliselt ühetähenduslikuma ja püsivama väljendustasandina.

Autor tsiteerib ka teisi Suhravardī loomingut käsitleanud autoreid:

Ajaloolises plaanis ulatub *išrāqī*¹⁰ tarkus Aristotelese-eelsesse metafüüsikasse. *Išrāqī* tarkus — vana loogikaeelne mõtteviis, mis on pigem intuiitiivne (*zaukī*) kui diskursiivne (*bahšī*) ning mis saavutab kõiketeadmise läbi kaemuse ja puhastumise. Suhravardī loomingus saab sellest terviklik filosoofiline koolkond, mis hõlmab Platoni ja Aristotelese filosoofia, angeloloogia ja hermeetilise teaduse, mis on kogu oma terviklikkuses lisatud sufismi raamidesse. Suhravardī tekstide lugemisel hämmastab Koraani tsitaatide ja

¹⁰*išrāqī* — 'valgus, valgustatus'; *išraqī* — 'iidne tarkus'.

hadīth'ide¹¹ küllus, samuti varaste sufide mõtteterad ja tema poolt kasutatud ning kaasatud materjali ümbertöötamise sügavus islami vaimus.¹²

Haljand Udam kirjutab:

Suhrawardī filosoofilised jutustused on huvitavad ja omapärased ka autori püüdluste vaatevinklist luua poeetilis-infooloogiline keel, mis sümbolsealt koondaks endasse maailmapildi kõik ülejäänud üksikud temaatilised plaanid. Peaaegu kõikides tema jutustustes algab salapärase kohtumise ja rännaku motiiv öisest nägemusest, mis mõistu annab edasi motiivi *dhikr*'ist, kui platoonilisest mälestusest — tungides '*ālam-i mithāl*'i¹³ ja süüvides olemise arhetüüpsete struktuuride kaemisse. Viimaste erinevad väljendusplaanid lähevad järk-järgult üle Koraani pneumatoloogia tõlgendamiseks, mis peaks haarama pühendatu kogu kujutluse, purustades staatilise ettekujutuse maailma loomisest ja asendades selle semiitlike eshatoloogiliste nägemuste dünaamilise pulseerimisega. Kõige huvitavam ja järjekindlam jutustus selles plaanis on "Gabrieli tiibade sahin". Jutustuse teksti avaldasid P. Kraus ja H. Corbin 1935. aastal koos prantsuskeelse tõlkega.¹⁴ Käesolev tõlge on tehtud selle väljaande järgi.

¹¹*hadīth*'id — Muhammadi ütlused.

¹²Seyyed Hossein Nasr. Shihāb al-Din Suhrawardī Maqtūl. — A History of Muslim Philosophy. Ed. by M. M. Sharif. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1963, köide 1, lk 379.

¹³*ālam-i mithāl* — allegooriline ilm.

¹⁴Suhrawardī d'Alep. Le bruissement de l'aile de Gabriel (Awāz-e Parr-e Jabrā'yēl): Traité philosophique et mystique. Éd. et trad. du persan par H. Corbin et P. Kraus — Journal asiatique, juill.-sept., 1935, lk 1–82.